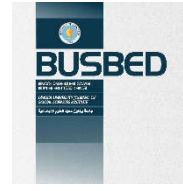

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 22.05.2022
Kabul Tarihi : 24.08.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1119891>

TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMUNUN (TKDK) GERÇEKLEŞTİRDİĞİ PROJELER (2011-2022) ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: ŞANLIURFA İLİ ÖRNEĞİ

Mehmet BOZKOYUN¹

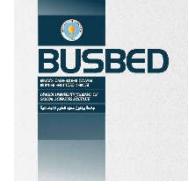
ÖZ

Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kırsal alanların kalkındırılmasına yönelik birçok uygulama hayata geçirilmiştir. Bu uygulamaları; örnek köy, toplum kalkınması, merkez köy, tarım kentleri, köykent vb. şeklinde sıralamak mümkündür. Zaman içerisinde, benzer uygulamaların hayata geçirilmesi için Türkiye’de bazı kurumlar kurulmuştur. Bunlardan birisi de Türkiye’nin 2000’li yılların ortalarına doğru Avrupa Birliği’ne uyum süreci çerçevesinde kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde doğrudan katkı sunan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumudur (TKDK). Kurum, Türkiye’de 2007 yılında 5648 sayılı kanun ile kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. Şanlıurfa ilinde ise 2011 yılından itibaren kırsal kalkınmaya yönelik çalışmalarını (projeleri) hayata geçirmiştir. İl genelinde 2011-2022 yılları arasında TKDK tarafından gerçekleştirilen proje sayısı 556’dır. Çalışma alanı içerisinde proje sayısının en fazla olduğu sektörün, 288 proje ile hayvancılık sektörü olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla; tarım (162), sanayi (85), turizm (10), gıda (8) ve hizmet (3) sektörleri takip etmektedir. Projelerin sektörel dağılımlarının ayrı ayrı işlendiği bu çalışmanın amacı, Şanlıurfa ilinde TKDK’nin hayata geçirdiği projelerin mekânsal dağılımlarının belirlenmesinin yanında, bu projelerin kırsal kalkınmaya etkileri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, TKDK, Projeler, Kırsal Kalkınma, Sektörel Dağılım

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, mbozkoyun@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2491-2875>

Article Type : Research Article
Date Received : 22.05.2022
Date Accepted : 24.08.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1119891>

AN ASSESSMENT ON THE PROJECTS (2011-2022) CARRIED OUT BY THE AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT SUPPORT AGENCY (ARDSI): THE CASE OF ŞANLIURFA

Mehmet BOZKOYUN¹

ABSTRACT

Since the establishment of the Republic in Turkey, many practices have been implemented for the development of rural areas. These applications; example village, community development, central village, agricultural cities, village city etc. possible to sort. Over time, some institutions were established in Turkey to implement similar practices. One of these is the Agriculture and Rural Development Support Institution (ARDSI), which directly contributes to the realization of rural development within the framework of Turkey's harmonization process with the European Union towards the middle of the 2000s. The institution was established in Turkey in 2007 with the law numbered 5648 and started its activities. In the province of Şanlıurfa, on the other hand, since 2011, it has implemented its studies (projects) for rural development. The number of projects carried out by ARDSI in the province between 2011-2022 is 556. It is seen that the sector with the highest number of projects in the study area is the livestock sector with 288 projects. This in order; agriculture (162), industry (85), tourism (10), food (8) and service (3) sectors. The aim of this study, in which the sectoral distribution of the projects is handled separately, is to determine the spatial distribution of the projects implemented by ARDSI in the province of Şanlıurfa, as well as to examine the effects of these projects on rural development.

Keywords: Şanlıurfa, ARDSI, Projects, Rural Development, Sectoral Distribution

¹ Assist. Prof., Harran University, Faculty of Arts and Sciences, mbozkoyun@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2491-2875>

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, uygulanan tarım politikalarındaki asıl hedef ithalat yapılmaksızın tarımda kendi kendine yetebilmedir. Bunu gerçekleştirmek, ancak ülkenin tarım potansiyelinin değerlendirilmesi ile gerçekleşebilecekti. Bu bağlamda; çiftçilerin eğitilmesi, kooperatiflerin kurulması, tarımsal altyapının geliştirilmesi vb. birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, 1923-1950 dönemi içerisinde tarımsal faaliyetlerle ilişkili olarak; 1925 yılında Atatürk Orman Çiftliği, 1937 yılında Zirai Kombinelere İdaresi, 1937 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi, 1938 yılında Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü, 1944 yılında Türkiye Zirai Donatım Kurumu vb. birçok kurum ve kuruluş kurulmuştur. Ancak, belirtilen dönem (1923-1950) boyunca yapılan çalışmalardan istenilen sonuç elde edilememiştir (Benek, 2005; Benek, 2020). Türkiye’de ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ihracata yönelik politikaların benimsenmesi ve tarımda makineleşme, tarımın gelişmesine katkı sağlamıştır (Benek, 2020). Daha sonraki yıllarda Türkiye’de kalkınmayı sağlamak amacıyla topyekün planlama politikaları yerine, bölgesel planlamaya gidilmiştir. “Türkiye’de bölge planlama çalışmalarına 1958 yılında İmar İskân Bakanlığının, 1960 yılında da Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasından sonra başlanmıştır. Bu planlamalarla hayata geçirilen projelerden (Doğu Marmara Projesi, Antalya Projesi, Zonguldak Projesi, Çukurova Projesi vb.) ciddi anlamda ele alınan ve başarıyla uygulanan tek proje Güneydoğu Anadolu Projesidir” (Mutluer, 1999).

Bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmak, sosyal gelişmeyi ve istihdam artışını sağlamak, bölgenin su ve toprak kaynaklarını harekete geçirmek, bölge insanının refah düzeyini artırmak ile ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla 1989 yılında uygulanmaya başlanan çok sektörlü, sürdürülebilir bir kalkınma modeli olan Güneydoğu Anadolu Projesi’nin 2005 yılında bitirilmesi planlanmıştır (GAP-BKİ, 2008; Benek, 2009; Şahin & Taşlıgil, 2013). Ancak, 2022 yılı itibari ile GAP henüz bitirilmemiştir. “Ekonomik kalkınma bir bütün olduğundan tek başına tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesinden bahsetmek mümkün değildir. Tarım ve sanayi sektörleri birbirini tamamlayan ve karşılıklı etkileşim içinde bulunan sektörlerdir. Çünkü tarım sektörü bir taraftan sanayiye hammadde sağlamakta ve diğer taraftan sanayi ürünleri için pazar oluşturmaktadır. Bu nedenle, tarım sektörü ülkenin sanayileşme sürecine; hammadde sağlayarak, işgücü transfer ederek, sermaye aktararak ve sanayi mallarını talep ederek katkı sağlamaktadır” (Karlı, 1998).

Şanlıurfa’nın sanayisi tarıma dayanmaktadır. Bu durum gerek bölgede gerekse ilde tarım sektörünün önemli olduğunu göstermektedir. Gerek bölge gerekse Şanlıurfa için önemli bir sektör olan tarım sektöründe bir planlamanın yapılması (diğer sektörlerle birlikte) önem arz etmektedir. Planlama neticesinde; tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin dengeli dağılışı sağlanmış olacaktır. Bu dengeli dağılışı istihdamın artmasına ve dolayısıyla il dışına olan göçlerin önüne geçmeyi sağlayacaktır (Benek, 2020). “Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmanın birinci koşulu, geri kalmış bölgelerin gelişmiş bölgelerden daha hızlı bir şekilde kalkınmasını sağlamaktır. Bu gerçekleştiği zaman, bir yandan bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları azalacak, öte yandan gelişmiş bölgelere olan başta işgücü olmak üzere, her türlü kaynak göçünün hızı azalacağından, aşırı kalabalık bölgelerin daha da kalabalıklaşmasının önüne geçilmiş olacaktır. Bu nedenle, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı politikanın araçlarından söz ederken, öncelikle, geri kalmış bölgelerin kalkınmasına yönelik araçlardan söz etmek gerekir” (Dinler, 1998). Geri kalmış bölgeler (iller) içerisinde bulunan Şanlıurfa’da, özellikle kırsal kesimleri kalkındırmak amacıyla, 2011 yılında ilin kalkınma araçlarından bir tanesi olan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) kurulmuştur. TKDK’nin Türkiye’de kuruluşu ise daha eskidir.

Türkiye’de Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), 04.05.2007 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun’un 18.05.2007 tarihinde Resmi Gazete ‘de yayımlanmasıyla resmen kurulmuştur. Bu kurumun temel felsefesini, uluslararası kuruluşlardan ve özellikle Avrupa Birliği’nden (AB) gelen yardımların, Türkiye’de kırsal kalkınmaya yönelik faaliyetlerde kullanmasını sağlamak (Doğan & Akşahin, 2011) şeklinde tanımlamak mümkündür. AB’den gelen yardımlar hibe şeklinde verilmektedir.

Avrupa Birliği’nden TKDK’ye gelen yardımlar, 2007 yılından itibaren IPA (Pre-Accession Instrument /Katılım Öncesi Mali Araç) mali yardımları çerçevesinde olanlardır. IPA kapsamındaki yardımlar, Avrupa Birliği bütçesinin ‘küresel bir partner olarak Avrupa Birliği’ harcama kaleminden finanse edilmektedir. TKDK yardımları, IPA’nın beş bileşeninden¹ biri olan IPARD (Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development /Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Mali Araç) kapsamında kullanılmaktadır (Baytar, 2021; Benek, 2014; Karataş, 2010; Ormanoğlu & Çalış, 2008). IPARD kapsamında (IPARD I ve IPARD II) birbirinden farklı kategorilerde yardımlar (hibe) verilmektedir. Bu yardımlardan ortalama %75’i Avrupa Birliği (AB) tarafından, %25’i ise ulusal bazdaki kaynaklardan finanse edilmektedir. Yardımlar proje tamamlandıktan sonra verilmektedir. Dolayısıyla yatırımı yapacak girişimcilerin gerekli mali yeterliliğe (proje öncesi) sahip

1 Diğer bileşenler şunlardır: Geçiş dönemi yardımı ve kurumsal yapılanma, sınır ötesi iş birliği, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarının geliştirilmesi

olması gerekmektedir (Baytar, 2021; Baytar, 2022; Turhan, 2005). Kırsal kalkınma bileşeni içerisindeki IPARD yardımlarının üç temel eksenini bulunmaktadır. Bunları; topluluk standartlarını uygulamakla birlikte tarım sektörünün adaptasyonu (> 50 %), tarım-çevre ve LEADER² uygulamaları için hazırlık faaliyetleri (< 3 %) ile ekonomik anlamda kırsalın gelişimi (> 20 %) (EC, 2009) -yani kırsal kalkınmayı sağlamak- şeklinde sıralamak mümkündür.

Kırsal kalkınma kavramının parametreleri (amaç, hedef grup, günün egemen politik görüşün yatırımlardaki ağırlığı vb.), uygulandığı zaman ve mekâna göre değişebildiğinden, bu kavramın (kırsal kalkınma) bilimsel bir kavram olmadığı iddia edilmiştir (Hobbs, 1980; Sen, 1998). Her ne kadar böyle iddialar var ise de günümüzde, “kırsal kalkınma” kavramının geniş kesimler tarafından kabul gördüğünün yadsınamaz bir gerçeklik olduğu söylenilebilir.

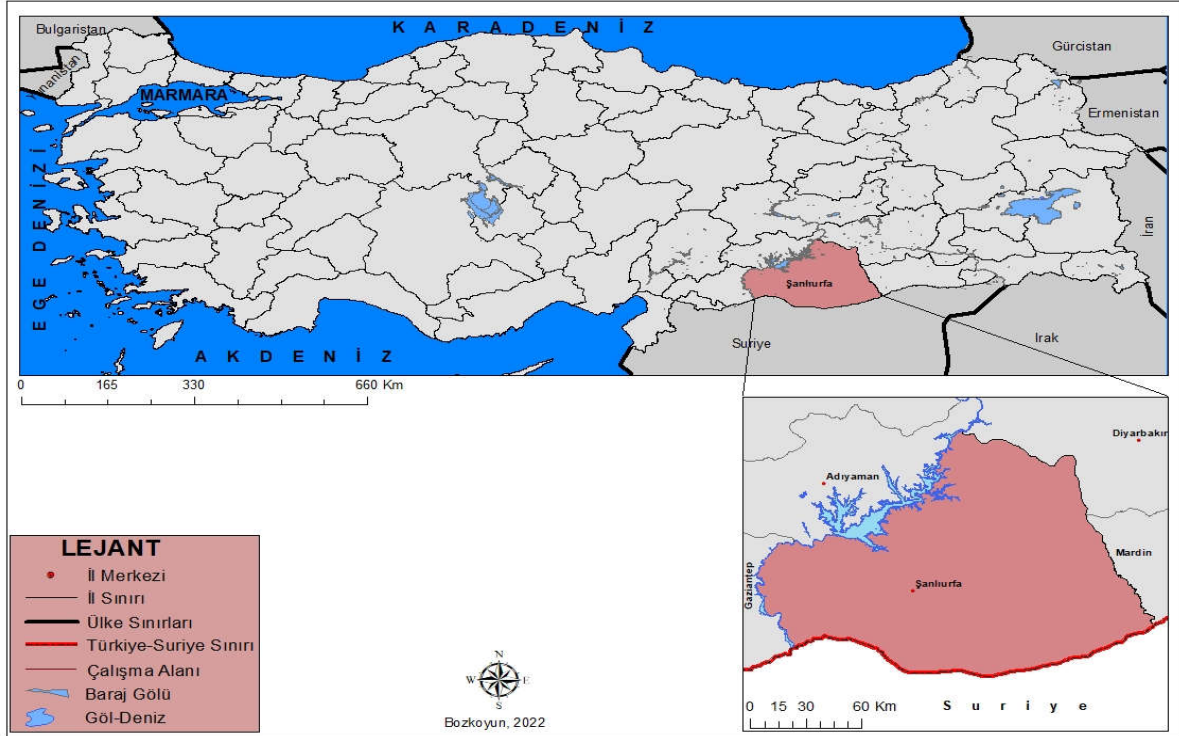
Kırsal kalkınma, kırsal alanlarda yoksulluğu ortadan kaldırmak, kırsalda yaşayan halkın yaşam standartlarını ve gelirlerini artırma vb. faaliyetleri gerçekleştirmeyi amaçlayan bir kalkınma anlayışıdır (Baytar, 2021). Kırsal kalkınmayı, fonksiyonel olarak kırsal olan yerleşme veya alanlarda hayat standartlarını ve kalitesini arttırmak (Bakırcı, 2007) şeklinde tanımlamak mümkündür. “Kırsal kalkınmanın amacı, kırsal alandaki yaşam standardının sosyoekonomik anlamda yükseltilmesidir. Bu sayede kırsal birimin ekonomik anlamda kalkınması hedeflendiği gibi sosyal hayatın da kişilerin beklentilerini kısmen karşılayacak düzeyde geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Zira kırsal kalkınma, ekonomik iyileşme kadar kişilerin şehirselleşmiş yaşamda tanık oldukları rekreasyon imkanlarının kısmen kırsal alanda da karşılanmasını hedeflemektedir” (Okudum & Alaeddinoğlu, 2015).

Türkiye’de kırsala yönelik kalkındırma faaliyetlerinin geçmişi Cumhuriyetin kuruluşuna kadar gitmektedir (Çelik, 2005; Bilici, 2010). Bu dönemde kalkındırma yönelik gerçekleştirilen faaliyetler, nüfusun çoğunluğunu kırsal alanda tutmayı başardığı görülmektedir. Ancak 1950’li yıllardan itibaren, kırsal alanın temel geçim kaynaklarından biri olan tarımda makineleşmenin artması, kırsal alanlardaki sağlık, eğitim vb. koşulların yetersizliği, kırsaldan kentlere doğru göçü hızlandırmıştır (Yılmaz, 2012). Ortaya çıkan durum, yoksulluğu azaltma stratejisinin temel bileşenlerinden biri olan kırsal kalkınmaya (başta tarım) (Anríquez & Stamoulis, 2007; Lopez & Anríquez, 2004) yönelik faaliyetlerin daha etkin ve uygulanabilir olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren kırsal kalkınmaya yönelik; örnek köy, toplum kalkınması, merkez köy, tarım kentleri, köykent vb. (Başbüyük, 2004; Güven, 1974; Keleş, 2002; Kongar, 1971) birçok kırsal kalkınma modeli uygulanmıştır. Buna rağmen, Türkiye genelinde kırsal kalkınmanın tam anlamıyla gerçekleştiğini söylemek oldukça zordur.

1.1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Çalışma alanı olan Şanlıurfa, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Orta Fırat Bölümü’nde yer almaktadır. Şanlıurfa, coğrafi olarak ortalama 36°40’8.10" - 38°0’58.20" kuzey paralelleri ile 37°50’39.74" - 40°14’18.69" doğu meridyenleri arasında yer almaktadır. Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasına (İBBS) göre ise düzey II TRC2 bölgesi içerisinde yer almaktadır. İlin, üçü merkez ilçe (Eyyübiye, Haliliye, Karaköprü,) olmak üzere toplamda on üç ilçesi (Akçakale, Birecik, Bozova, Ceylanpınar, Halfeti, Harran, Hilvan, Siverek, Suruç ve Viranşehir) bulunmaktadır. Toplam alanı 19.242 km² (Harita Genel Müdürlüğü, 2022) olan Şanlıurfa, doğuda Mardin, batıda Gaziantep, kuzeydoğuda Diyarbakır, kuzeybatıda Adıyaman ve güneyde Suriye ile komşudur (Şekil 1).

² Fransızca kökenli “Liason Entre Actions pour le Developpement de l’Economie Rurale” sözcüklerinin baş harflerinden meydana gelmektedir. Türkçe’deki karşılığı ise “Kırsal Ekonominin Kalkandırılması için Faaliyetler Arasındaki Bağlantılar”dır. Yerel toplulukların, yerel kalkınma süreçlerine dahil edilmesi amacıyla geliştirilen bir yaklaşımdır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022).

Şekil 1. Çalışma sahasının lokasyon haritası

2. AMAÇ, MATERYAL VE YÖNTEM

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde doğrudan katkı sunan bir organizasyondur. Türkiye'nin 2000'li yılların ortalarına doğru Avrupa Birliği'ne üyelik girişimlerinin hız kazanmasının bir sonucu olarak kurulan TKDK, gerçekleştirdiği projeler ile kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Şanlıurfa ilinde TKDK'nin hayata geçirdiği projelerin mekânsal dağılımlarının belirlenmesinin yanında, bu projelerin uygulandığı sektörler ve kırsal kalkınmaya etkileri irdelenmiştir.

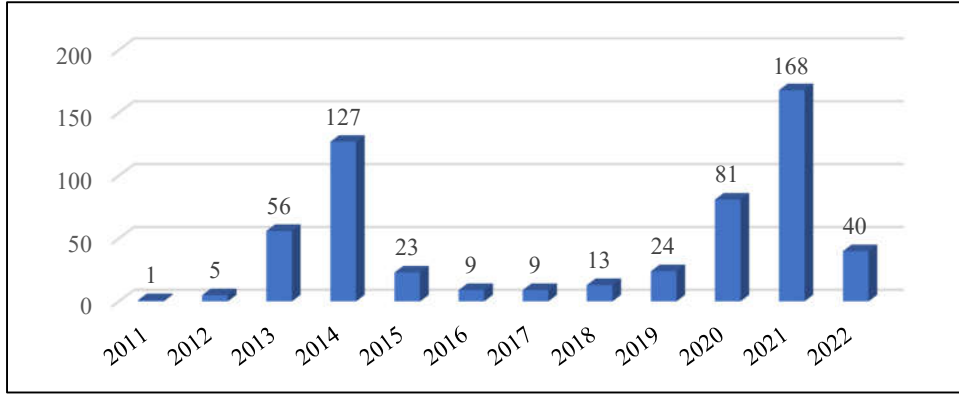
Çalışmada kullanılan istatistik veriler TKDK'den temin edilmiştir. Elde edilen istatistiklerde projelerin bütçeleri, projenin uygulandığı sektörler, projelerin uygulandığı yıllar ve projelerin uygulandığı ilçelere ait veriler bulunmaktadır. İlgili kurumdan, projelerin mahalle bazlı verileri de talep edilmiştir. Ancak mahalle bazlı verilerin bulunmadığı (projelerin büyük çoğunlukla kent merkezlerinde hayata geçirildiği belirtilmiştir), bunun yerine projenin verildiği şahıslar ve kurum isimlerinin bulunduğu ifade edilmiştir. Mevcut olan bu bilgilerin de kurumsal gizlilik gereği paylaşamayacağı belirtilmiştir.

TKDK'den elde edilen tamamı ham istatistik veriler, uzun çabalar sonucu tasnif edilmiştir. Tasnif edilen veriler, Coğrafi Bilgi Sistemleri (ArcMap 10.8) yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında projeler; tarım, hayvancılık, sanayi, gıda ve turizm sektörüne göre ayrı ayrı sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir. Sektörel olarak sınıflandırılan projelere ait veriler ilçe bazlı olarak ele alınmıştır.

3. BULGULAR

Şanlıurfa ilinde, TKDK tarafından kalkınmaya yönelik gerçekleştirilen projeler 2011 yılından itibaren hayata geçirilmiştir. 2011-2022³ yılları arasında, yıllar itibarı ile il genelinde gerçekleştirilen projelerin sayısında büyük dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Nitekim 2011 yılında gerçekleştirilen proje sayısı 1 iken, 2014 yılında bu sayı 127'ye kadar yükselmiş, 2017 yılında bu sayı 9'a kadar gerilerken, 2021 yılında yeniden bir yükselme trendinin yaşandığı ve dolayısıyla proje sayısının 168'e kadar çıktığı görülmektedir. 2022 yılının ilk üç ayında bu sayının 40 olduğu göze çarpmaktadır (Şekil 2).

³ 2022 yılının verileri, ilk üç aylık verilerdir.

Şekil 2. Proje sayılarının yıllara göre dağılışı (2011-2022)

3.1. Projelerin Sektörel Dağılımı

Çalışma sahasında, TKDK tarafından gerçekleştirilen projelerin sektörel dağılımını gösteren tabloda, sektör isimleri ile birlikte; proje sayıları, harcama miktarları ve bunların oransal dağılımları verilmiştir. (Tablo 1). Projelerin sektörel dağılımları, proje sayıları ve projelere harcanan toplam miktar göz önünde bulundurulduğunda, Şanlıurfa gibi başta tarım, hayvancılık ve turizm potansiyeli oldukça yüksek olan bir ilde kalkınmaya yönelik bu projelerin yetersiz olduğu göze çarpmaktadır.

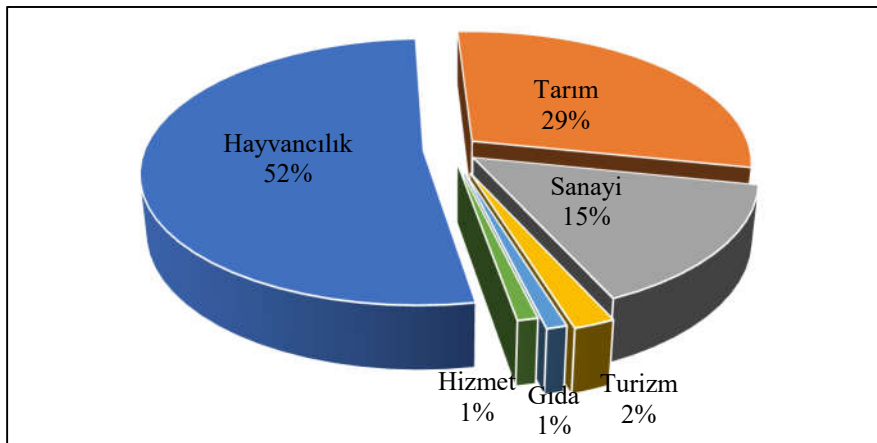
Tablo 1.

Şanlıurfa'da TKDK projelerinin sektörel dağılımı

Sektör	Proje Sayısı	Toplam Proje Sayısı İçerisindeki Oran (%)	Harcama Miktarı (TL)	Toplam Harcama Miktarı İçerisindeki Oran (%)
Hayvancılık	288	52	124.934.283,64	54
Tarım	162	29	13.312.487,29	6
Sanayi	85	15	73.306.618,77	32
Turizm	10	2	6.497.397,26	3
Gıda	8	1	10.237.988,31	4
Hizmet	3	1	2.040.032,37	1
Toplam	556	100	230.328.807,64	100

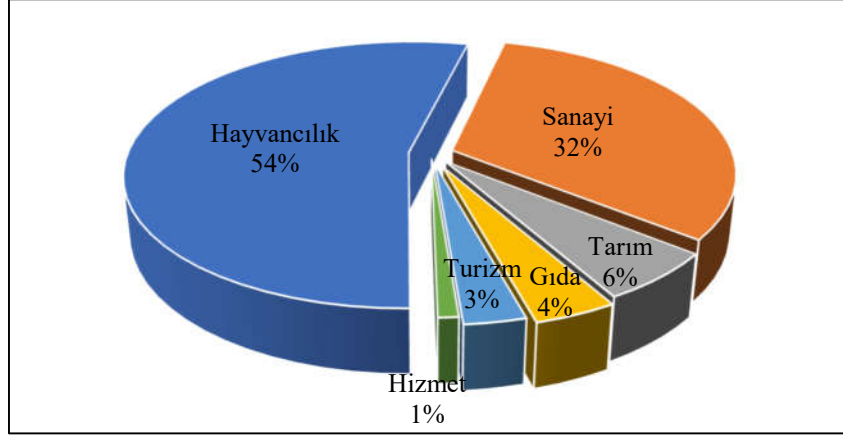
Kaynak: TKDK Genel Müdürlüğü ve TKDK Şanlıurfa İl koordinatörlüğü.

Çalışma sahası içerisinde proje sayısının en fazla olduğu sektörün, 288 proje ile hayvancılık sektörü olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla; tarım (162), sanayi (85), turizm (10), gıda (8) ve hizmet (3) sektörleri takip etmektedir. Sektörlerin toplam proje sayısı içerisindeki oranlarına bakıldığında; %52 ile hayvancılığın ilk sırada olduğu göze çarpmaktadır. Bunu; tarım (%29), sanayi (%15), turizm (%2), gıda (%1) ve hizmet (%1) sektörleri takip etmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Proje sayılarının sektörlere göre oransal dağılımı

Projelere harcanan miktarlar göz önünü alındığında, hayvancılık sektörünün 124.934.283,64 TL ile ilk sırada olduğu görülmektedir. Bu rakamın, toplam projeler içerisindeki oranı %54'tür. Dolayısıyla bu durum, projelere harcanan miktarın yarısından fazlasının yalnızca hayvancılık sektöründe kullanıldığını açık bir şekilde göstermektedir. Toplam harcama miktarı içerisindeki oranı en yüksek olan ikinci sektör %32 ile sanayi sektörüdür. Sanayi sektörünü sırasıyla; tarım (%6), gıda (%4), turizm (%3) ve hizmet (%1) sektörleri takip etmektedir (Şekil 4).

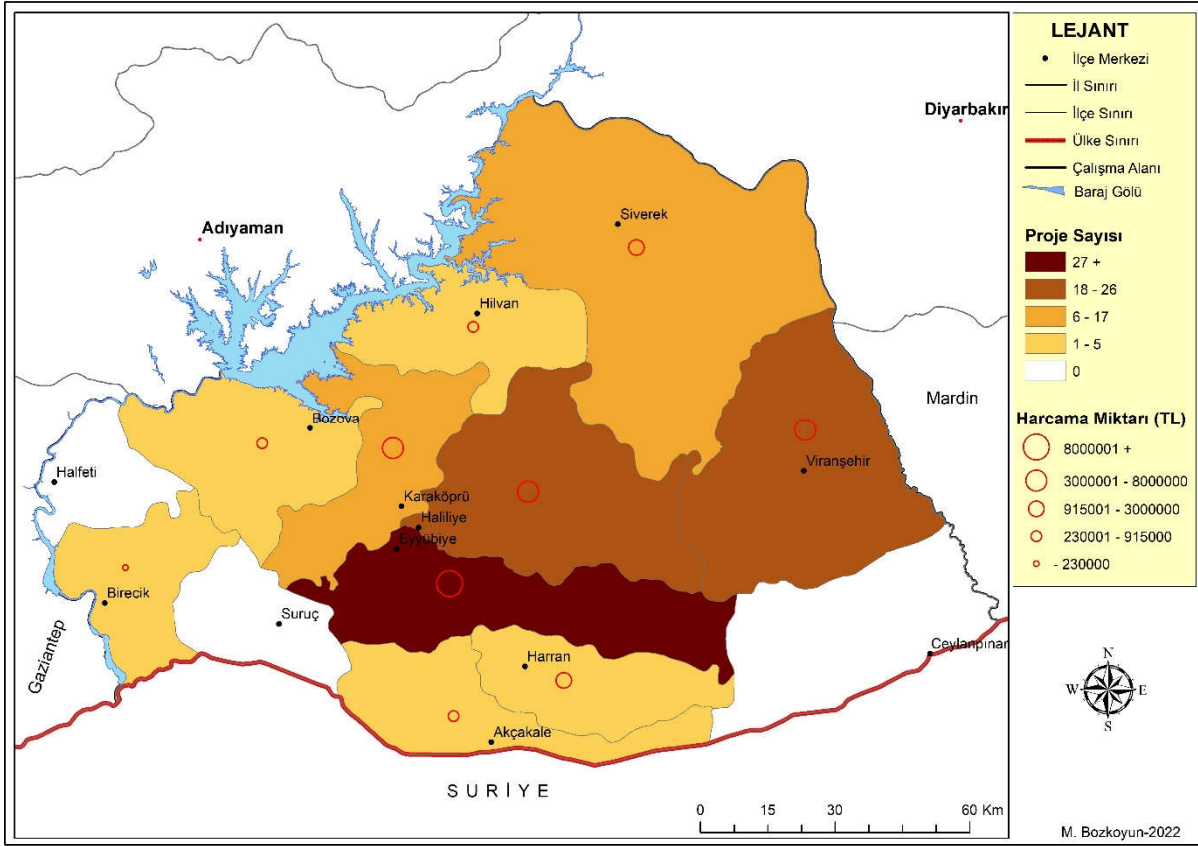

Şekil 4. Projelerin sektörlere göre harcama miktarlarının oransal dağılımı

3.2. Hayvancılık Sektörüne Yönelik Gerçekleştirilen Projeler

Şanlıurfa'da halkın temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. İl genelinde TKDK tarafından gerçekleştirilen projelerin yarısından fazlasının hayvancılığa yönelik olduğu görülmektedir. Şanlıurfa ili küçükbaş hayvancılıkta Türkiye'nin en önemli kentlerinden bir tanesidir. Nitekim, koyun sayısı bakımından Van ve Konya'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Bununla birlikte, Şanlıurfa'nın toplam küçükbaş hayvan varlığı, GAP illeri içerisinde %25'e denk gelmektedir. İl genelinde; eğimin az olması, mera alanlarının fazla olması vb. sebeplere bağlı olarak, özellikle küçükbaş hayvancılık gelişmiştir. Çalışma alanı içerisinde küçükbaş hayvan sayısı bakımından ilk üç sırada, Siverek (856.250) Viranşehir (444.983) ve Ceylanpınar (290.200) ilçeleri gelmektedir. Buna karşılık il genelinde en az küçükbaş hayvan, Bozova (22.578) ilçesinde yetiştirilmektedir (TÜİK, 2022a).

Çalışma sahası içerisinde TKDK tarafından hayvancılığa yönelik olarak toplamda 288 proje gerçekleştirilmiştir. Bu sayı, ilde gerçekleştirilen toplam proje sayısının %52'ine denk gelmektedir. Gerçekleştirilen bu projelerdeki toplam harcama miktarı ise 124.934.283,64 TL'dir. Bu da toplam harcama miktarının %54'üne karşılık gelmektedir. Projelerin ilçe bazlı dağılımına bakıldığında, 196 proje ile Eyyübiye ilçesi ilk sırada gelmektedir. Bu sayı, il genelinde hayvancılık sektöründe gerçekleştirilen projelerin %68'ine denk gelmektedir. Eyyübiye ilçesindeki projeler için harcanan miktar ise 96.441.434,03 TL'dir. Bu miktar projelere harcanan toplam miktarın %77'sine denk gelmektedir. Proje sayısı bakımından Eyyübiye ilçesini sırasıyla, 26 proje ile Haliliye (%9), 22 proje ile Viranşehir (%8), 17 proje ile Karaköprü (%6), 10 proje ile Siverek (%3), 5'er proje ile Akçakale ve Hilvan (%2), 3'er proje ile Bozova ve Harran (%1), 1 proje ile Birecik (%0,3) ilçesi takip etmektedir. Buna karşılık Ceylanpınar, Halfeti ve Suruç ilçelerinde hayvancılık sektörüne yönelik gerçekleştirilen herhangi bir proje bulunmamaktadır (Şekil 5). Hayvancılığın geliştiği Şanlıurfa'da, bu yönlü (hayvancılık) proje sayılarının düşük olması, projelerin ilçe dağılımlarında ilçelerin potansiyellerinin dikkate alınmaması ve projelerin çoğunlukla şehir merkezlerinde hayata geçirilmesi, kırsal kalkınma açısından projelerden istenilen sonuçların elde edilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla sonraki süreçlerde gerçekleştirilecek projelerde, biraz önce sayılan parametrelerin dikkate alınması durumunda, projelerin kırsal kalkınmaya daha fazla katkı sunacağı düşünülmektedir.

Şekil 5. Hayvancılık sektörüne yönelik projelerin dağılımı

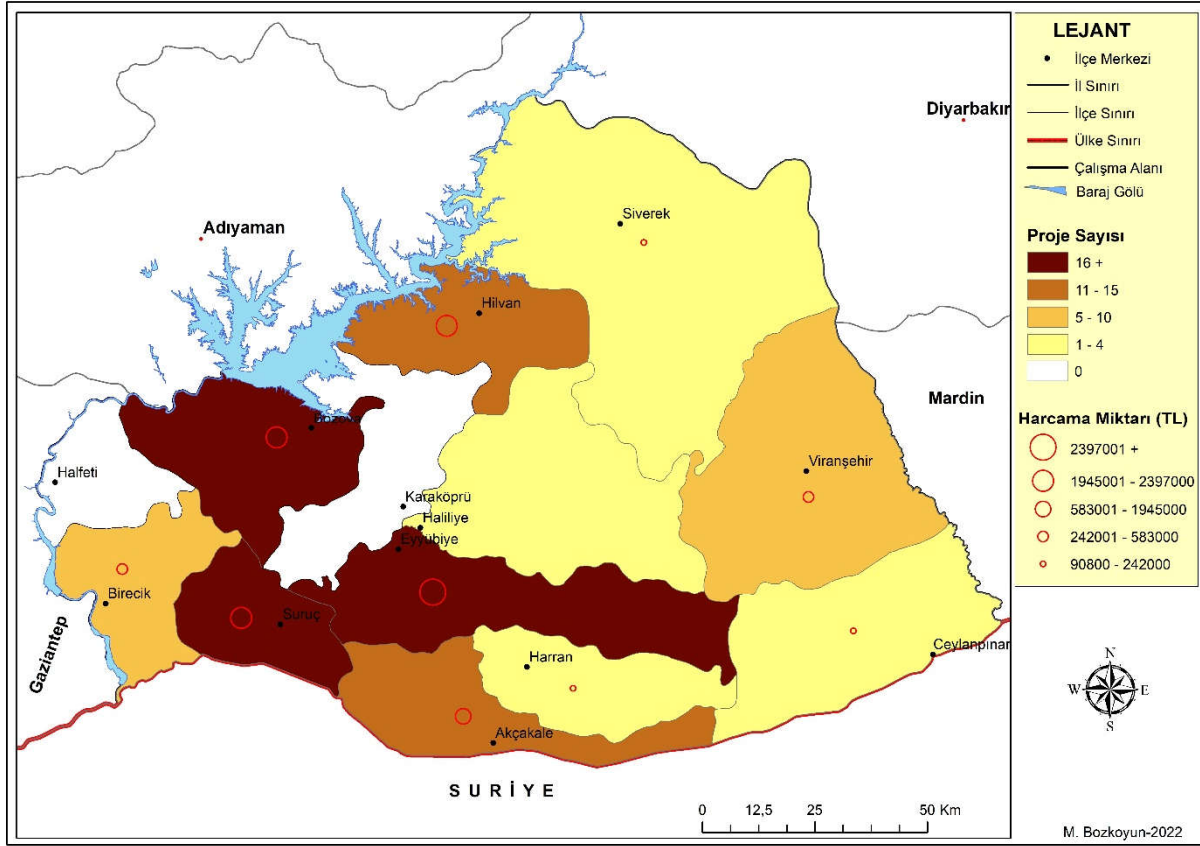
Çalışma sahasında, hayvan sayısının en fazla olduğu üç ilçe, daha önce de belirtildiği gibi Siverek, Viranşehir ve Ceylanpınar'dır. Siverek ve Viranşehir'de hayvancılığa yönelik gerçekleştirilen proje sayılarının çok düşük olması, Ceylanpınar ilçesinde ise hiçbir projenin olmaması, buna karşılık hayvan sayısı bakımından daha alt sıralarda bulunan Eyyübiye, Karaköprü vb. ilçelerde proje sayılarının fazla olması, biraz önce de belirtildiği gibi, projeler gerçekleştirilirken mevcut alanların potansiyellerinin dikkate alınmadığını göstermektedir.

3.3. Tarım Sektörüne Yönelik Gerçekleştirilen Projeler

Şanlıurfa ilinin, geçmişten günümüze, temel geçim kaynaklarından bir tanesi de tarımdır (Benek, 2006). Çalışma sahasında topoğrafya, genel olarak tarım yapmaya imkân vermektedir. İl genelinde tarım açısından en önemli problemlerden bir tanesi sulamadır. GAP projesinin faaliyete girmesiyle birlikte; Harran, Akçakale, Suruç, Bozova, Birecik ve Halfeti ilçelerinde sulama problemi nispeten çözülmüştür. Buna karşılık Viranşehir, Siverek, Ceylanpınar ve Hilvan ilçelerinde sulama problemi halen devam etmektedir. Bu ilçelerde sulama, sondajlar yardımıyla yapılmaya çalışılmaktadır.

Çalışma sahası içerisinde, 1.054,002 hektarlık tarım alanı bulunmaktadır. Tarım alanlarının %75'inin (790.838 ha) ekilen tarla alanı, %8'inin (85.607) nadas alanı, %15'inin (177.555) ise sebze ve meyve alanı olduğu göze çarpmaktadır. Şanlıurfa ilindeki tarım alanlarının (1.054,002) GAP illeri arasındaki oranı, %36.3'e (2.905,205) denk gelmektedir (TÜİK, 2022b). Bu veriler ışığında, ilin tarım sektörü açısından önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Ancak bu önemli potansiyele rağmen, TKDK tarafından il genelinde tarım sektörüne yönelik gerçekleştirilen proje sayılarının oldukça düşük olduğu gözlenmektedir. Nitekim, il genelinde 2011-2022 yılları arasında gerçekleştirilen toplam 556 projenin, 162'si tarım sektöründe gerçekleştirilmiştir. Bu rakam toplam projelerin yalnızca %29'una karşılık gelmektedir.

TKDK'nin Şanlıurfa'da, tarım sektörüne yönelik uyguladığı projelerin dağılımına bakıldığında; 46 proje ile Suruç ilçesi ilk sırada yer almaktadır. Suruç ilçesinde tarım sektöründe uygulanan projelerin toplam projeler (tarım sektöründe) içerisindeki oranı %28'e denk gelmektedir. Suruç ilçesini sırasıyla; 32 proje ile Eyyübiye (%20), 29 proje ile Bozova (%18), 15 proje ile Hilvan (%9) ve 13 proje ile (%8) Akçakale ilçeleri takip etmektedir. Tarım potansiyelinin yüksek olduğu; Harran (4), Siverek (3), Ceylanpınar (2), Haliliye (1) vb. ilçelerde uygulanan proje sayılarının ise oldukça düşük olduğu görülmektedir. Çalışma sahası içerisinde, Halfeti ve Karaköprü ilçelerinde tarım sektörüne yönelik herhangi bir projenin bulunmadığı gözlenmektedir (Şekil 6).

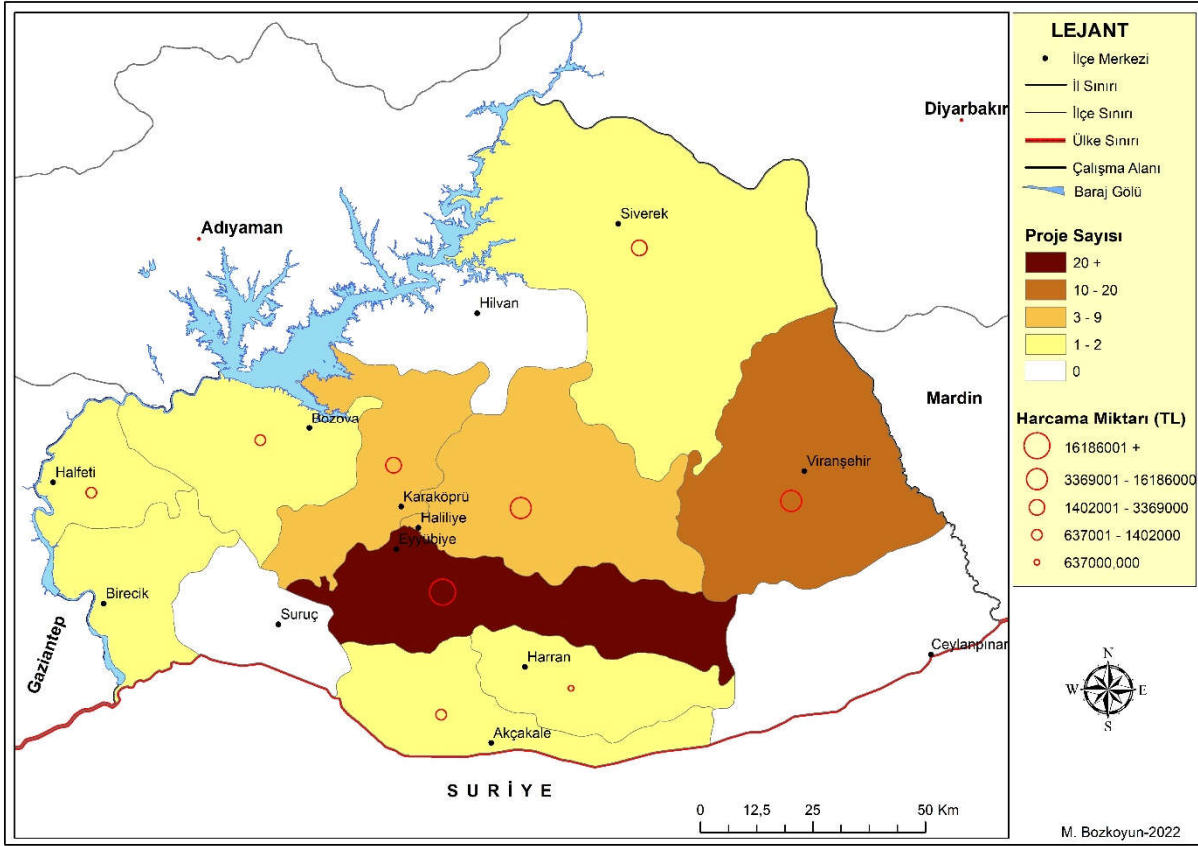

Şekil 6. Tarım sektörüne yönelik projelerin dağılımı

3.4. Sanayi Sektörüne Yönelik Gerçekleştirilen Projeler

GAP'ın faaliyete geçmesi ile Şanlıurfa ili tarımsal üretimde önemli mesafeler kaydetmiştir (Benek, 2009). Tarımsal üretimin artması sanayide, kullanılan hammaddelerin teminini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla ilde tarımsal hammaddeleri işleyecek sanayinin kurulması önem arz etmeye başlamıştır. İldeki sanayileşme sürecinin hız kazanması, 90'lı yılların başında Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Çalışma alanı içerisinde 1993 yılında Sanayi Sicil Belgesi'ne sahip firma sayısı yalnızca 3 iken, bu sayı 2019 yılında 1.117'ye kadar yükselmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020; Şanlıurfa Sanayi ve Ticaret Odası, 2020). Şanlıurfa genelinde, Eyyübiye ilçesinde 2, Viranşehir, Birecik ve Siverek ilçelerinde birer olmak üzere toplamda 5 adet organize sanayi bölgesine (OSB) ek olarak, Eyyübiye, Siverek, Suruç ve Birecik ilçelerinde birer küçük sanayi sitesi de bulunmaktadır. Bu küçük sanayi sitelerindeki toplam işyeri sayısı ise 1.380'dir. İl genelinde 22.113 kişi sanayi sektöründe çalışmaktadır. Çalışan sayısı baz alındığında sanayi işletmelerinin %63,71'inin mikro, %28,99'unun küçük, %5,82'sinin orta ve %1,48'inin ise büyük ölçekli işletmeler olduğu görülmektedir (Karacadağ Kalkınma Ajansı, 2017; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020).

Çalışma sahası içerisinde sanayi sektörüne yönelik 85 projenin 42'si Eyyübiye ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Bu sayı toplam projelerin (sanayi sektöründe) %49'una denk gelmektedir. Eyyübiye ilçesini, 20 proje (%24) ile Viranşehir ve 9 proje (%11) ile Haliliye ilçeleri takip etmektedir. Diğer ilçelere bakıldığında; Karaköprü ilçesinde 5 (%6), Akçakale, Bozova, Halfeti ilçelerinde 2'ser (%2), Birecik, Harran ve Siverek ilçelerinde ise 1'er (%1) proje hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte, Ceylanpınar, Suruç ve Hilvan ilçelerinde ise sanayi sektörüne yönelik herhangi bir projenin bulunmadığı görülmektedir. Projelere en fazla harcamanın; Eyyübiye ilçesinde, en az harcamanın ise Harran ilçesinde yapıldığı göze çarpmaktadır (Şekil 7).

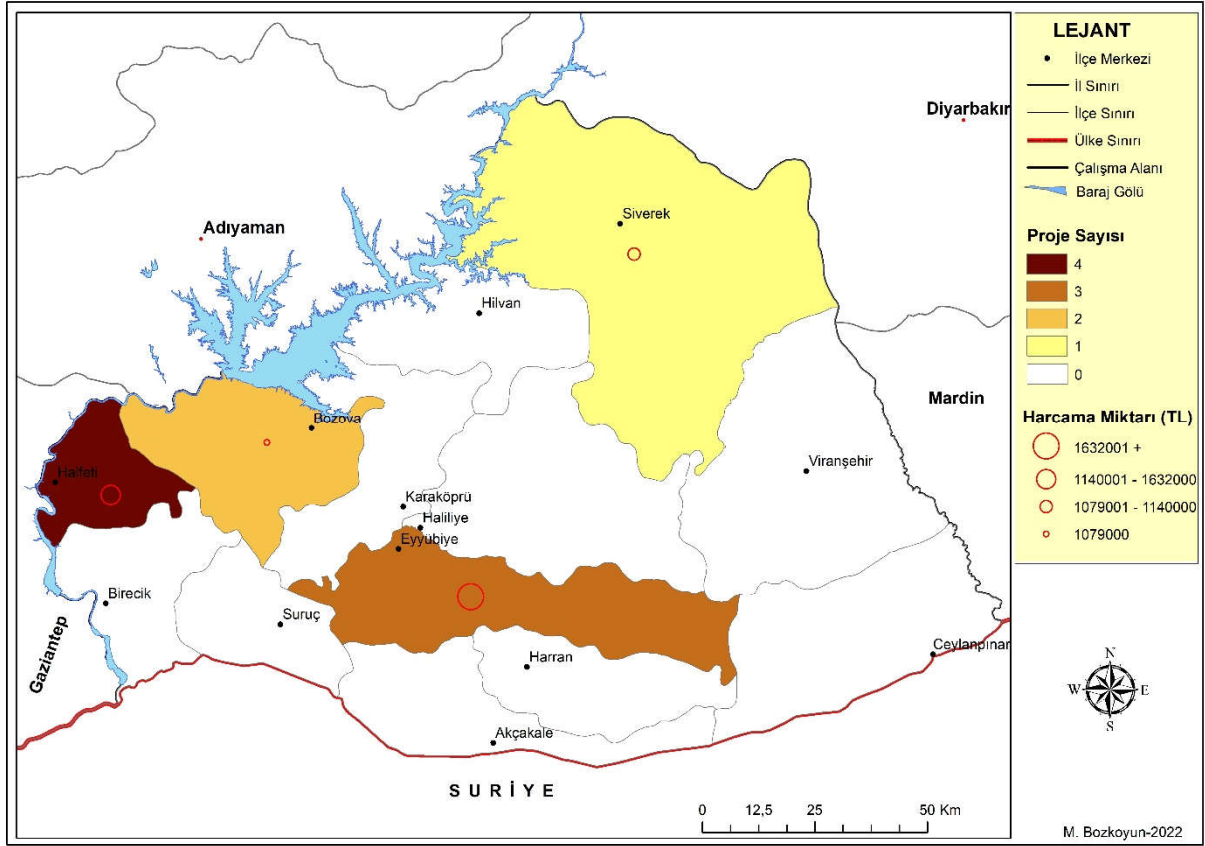

Şekil 7. Sanayi sektörüne yönelik projelerin dağılımı

3.5. Turizm Sektörüne Yönelik Gerçekleştirilen Projeler

Latince, hareketin gerçekleştiği ilk yere tekrar geri dönmek anlamındaki “tornus” kelimesinden gelen (Akat, 2000) turizm kavramı; görmek, eğlenmek, dinlenmek, bilgilenmek vb. amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen gezi şeklinde tanımlanmaktadır (Doğanay, 1998). Turizm, son yıllarda gerek gelir gerekse istihdam konusunda dünya genelinde önemli bir sektör haline gelmiş bulunmaktadır. Öyle ki, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü verilerine göre, dünya turizm gelirinun 10 trilyon dolar dolayında olduğu ve turizmde istihdam edilenlerinin oranının 150 milyondan fazla olduğu ifade edilmektedir. Çalışma alanı olan Şanlıurfa ilini her yıl ortalama 750 bin ile 1 milyon civarında turist ziyaret etmektedir. Şanlıurfa’ya yapılacak turizm yatırımlarının artırılması hem ile gelen turist sayısını hem de turizm sektöründe istihdam edilenlerin sayısını arttıracaktır.

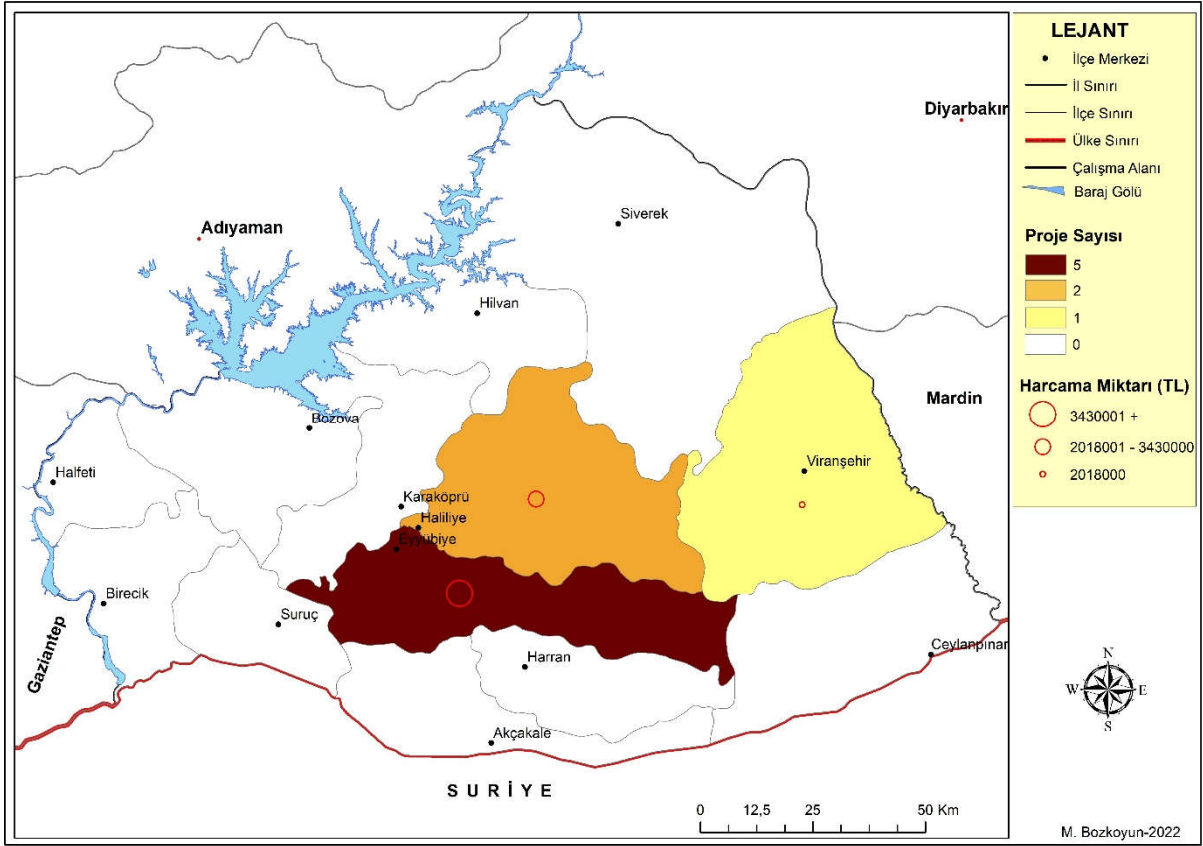
Çalışma sahasının turizm potansiyeli yüksek olmasına karşın, turizm sektöründe gerçekleştirilen projelerin yetersiz olduğu görülmektedir. İl genelinde turizm sektöründe toplam 10 proje hayata geçirilmiştir. İl genelinde 4 proje (%40) ile Halfeti ilçesi ilk sırada bulunmaktadır. Bunu 3 proje (%30) ile Eyyübiye, 2 proje (%20) ile Bozova ve 1 proje (%10) ile Siverek ilçesi takip etmektedir. Bununla birlikte Akçakale, Birecik, Ceylanpınar, Haliliye, Harran, Hilvan, Karaköprü, Suruç ve Viranşehir ilçelerinde turizm sektörüne yönelik herhangi bir projenin yapılmadığı görülmektedir. Proje harcama miktarlarına bakıldığında ise en fazla harcamanın 2.645.884,58 TL (%41) ile Eyyübiye ilçesine yapıldığı, buna karşılık proje sayısı Eyyübiye’den daha fazla olan Halfeti 1.632.454,36 TL (%25) ile ikinci sırada olduğu görülmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Turizm sektörüne yönelik projelerin dağılımı

3.6. Gıda Sektörüne Yönelik Gerçekleştirilen Projeler

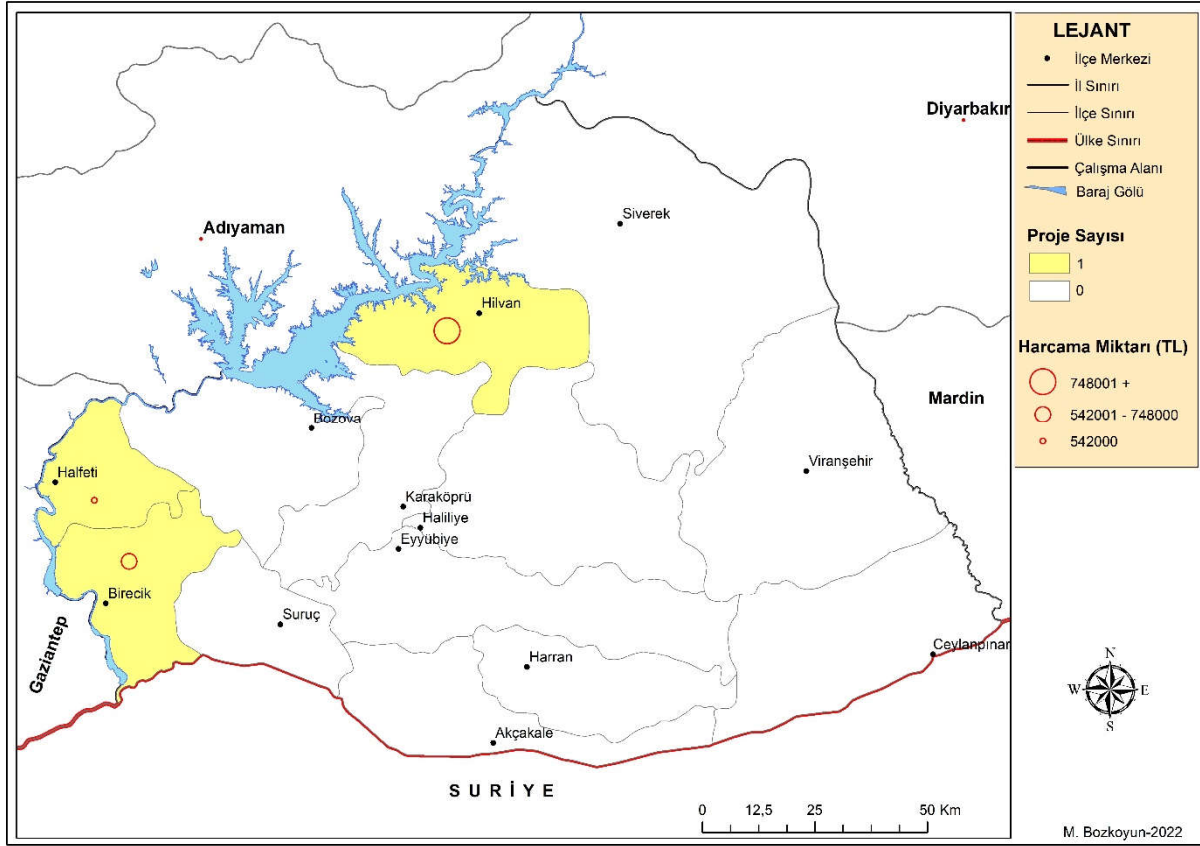
Çalışma sahası içerisinde gerek tarım gerekse hayvancılık gelişmiştir. Ancak çalışma sahasında, temel hammadde tarım ve hayvancılık olan gıda sektörüne yönelik projeler oldukça azdır. İl genelinde 2011-2022 yılları arasında yalnızca üç ilçede toplam 8 proje hayata geçirilmiştir. Eyyübiye ilçesi 5 proje (%63) ile ilk sırada yer alırken onu, 2 proje (%25) ile Haliliye ve 1 proje (%13) ile Viranşehir ilçesi takip etmektedir. Şanlıurfa'da geriye kalan on ilçede (Siverek, Harran, Ceylanpınar, Hilvan, Bozova, Halfeti, Suruç, Akçakale, Birecik, Karaköprü) ise gıda sektörüne yönelik herhangi bir proje gerçekleştirilmemiştir (Şekil 9). Oysaki Harran, Akçakale, Suruç, Siverek, Ceylanpınar, Hilvan gibi ilçeler gıda sektörüne yönelik yatırımların mutlaka yapılması gereken yerler arasında bulunmaktadır. Çünkü, bahsi geçen ilçeler gıda sektörünün hammaddesini oluşturan tarım ve hayvancılıkta oldukça önemli potansiyele sahip olan ilçelerdir. Dolayısıyla yapılacak yeni projelere, bahsi geçen ilçelerin de dahil edilmesi önem arz etmektedir.

Şekil 9. Gıda sektörüne yönelik projelerin dağılımı

3.7. Hizmet Sektörüne Yönelik Gerçekleştirilen Projeler

Çalışma sahası içerisinde yürütülen projeler arasında en az proje hizmet sektörüne yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Hizmet sektörü kapsamında il genelinde; Hilvan, Halfeti ve Birecik ilçelerinde 1'er proje olmak üzere toplamda 3 proje uygulanmıştır. İldeki diğer on ilçede (Siverek, Harran, Ceylanpınar, Bozova, Suruç, Akçakale, Karaköprü, Eyyübiye, Haliliye, Harran) ise bu sektöre yönelik herhangi bir proje hayata geçirilmemiştir. Üç ilçede hayata geçirilen projelere harcanan miktar ortalama 2 milyon TL'dir. Bu kapsamda en fazla harcama, ortalama 750.000 TL (%37) ile Hilvan ilçesinde, en az harcama ise ortalama 542.000 TL (%27) ile Halfeti ilçesinde yapılmıştır (Şekil 10). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli illerinden birisi olan Şanlıurfa'da, hizmet sektörüne yönelik yapılan projelerin sayısı ve projelere harcanan para miktarı ilin bu yönlü ihtiyaçlarını (hizmet sektörüne yönelik) karşılamaktan oldukça uzaktır. Dolayısıyla bu yönlü projelerin artırılması gerekmektedir.

Şekil 10. Hizmet sektörüne yönelik projelerin dağılımı

4. SONUÇ

Avrupa Birliği (AB), Dünya Bankası (DB), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) vb. oluşumların kırsal alanların geliştirilmesine yönelik politikaları, kırsalın gelişimine katkı sunmaktadır. Bu oluşumların kırsal kalkınma yaklaşımlarının temel amaçlarını (az-çok farklılıklar olsa da); istihdam olanaklarının artırılması, kırsal alının kalkındırılması, göçün önlenmesi, yoksulluğun azaltılması, kırsal alanların rekabet gücünün artırılması, kırsal alanda kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanması vb. şekilde sıralamak mümkündür. Bu oluşumların yanı sıra; ister gelişmiş, ister geri kalmış, isterse gelişmekte olan ülkelerde de kırsal kalkınmayı sağlamak amacıyla çeşitli politikalar ve uygulamalar hayata geçirilmektedir. Kuruluşundan günümüze kadar kırsal kalkınma politikaları ve uygulamalarını hayata geçiren ülkelerden biri de Türkiye'dir. Bu bağlamda, Türkiye'de kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla planlı dönem öncesinde; köy kanunu, aşar vergisinin kaldırılması vb. uygulamalar, planlı dönem sonrasında; çeşitli kırsal kalkınma projeleri (Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi, Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projesi, Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi vb.) ile bölgesel kalkınma projeleri (Güneydoğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi, Zonguldak, Bartın, Karabük Projesi vb.) hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik müzakerelerinin başladığı 2005 yılından sonra, kırsal kalkınmaya yönelik yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bu yeni gelişmelerden bir tanesi de Tarım ve Kırsal Kalkınma Kurumunun (TKDK) kurulmasıdır. Türkiye'de 2007 yılında kurulan Tarım ve Kırsal Kalkınma Kurumu, zamanla birçok ilde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu kurumun, faaliyet gösterdiği illerden birisi de Şanlıurfa'dır. TKDK Şanlıurfa'da 2011 yılında kurulmuştur.

Tarım ve Kırsal Kalkınma Kurumu (TKDK), kurulduğu 2011 yılından 2022 yılına (ilk üç ay) kadar geçen ortalama 11 yıllık süre zarfında Şanlıurfa ilinde gerçekleştirdiği toplam proje sayısı 556'dır. Bu projelerin; 288 adeti hayvancılık, 162 adeti tarım, 85 adeti sanayi, 10 adeti turizm, 8 adeti gıda ve 3 adeti de hizmet sektöründe hayata geçirilmiştir. İl genelinde Eyyübiye ilçesi 278 proje ile ilk sırada gelirken, 2 proje ile Ceylanpınar son sırada gelmektedir. Projelerin ilçe bazlı sektörel dağılımına bakıldığında; Hayvancılık sektöründe 196 proje ile Eyyübiye ilk sırada gelirken, 26 proje ile Haliliye ikinci sırada ve 22 proje ile Viranşehir üçüncü sıra bulunmaktadır. Suruç, Halfeti ve Ceylanpınar ilçelerinde hayvancılık sektörüne yönelik hiçbir proje yok iken, bu sektörde 1 proje ile Birecik son sıra yer almaktadır. Tarım sektöründe 46 proje ile Suruç ilk sırada gelirken, bu ilçeyi 32 proje ile Eyyübiye ve 29 proje ile Bozova ilçesi takip etmektedir. Karaköprü ve Halfeti ilçelerinde tarım sektörüne yönelik herhangi bir proje bulunmamaktadır. Bununla birlikte tarım sektörüne yönelik 1 projenin gerçekleştiği Haliliye ilçesi bu yönlü gerçekleştirilen projeler açısından son sırada yer almaktadır. Sanayi (42)

ve gıda (5) sektöründe en fazla proje Eyyübiye ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Sanayi sektöründe Ceylanpınar, Hilvan ve Suruç ilçelerinde herhangi bir proje bulunmamaktadır. Bununla birlikte Siverek, Harran ve Birecik ilçelerinde yalnızca 1 proje (sanayi sektöründe) hayata geçirilmiştir. İl genelinde özellikle gıda, hizmet ve turizm sektörlerine ait projelerin ilin büyük çoğunluğunda hiç hayata geçirilmediği görülmektedir.

Çalışma sahası içerisinde gerçekleştirilen 556 projeye harcanan toplam miktar 230.328.807,64 TL'dir. Bu miktar ile Şanlıurfa, Türkiye'deki 42 il içerisinde (TKDK'nin bulunduğu) 13. sırada bulunmaktadır. İl genelinde en fazla harcama 124.934.283,64 TL ile hayvancılık sektöründe gerçekleşirken, en az harcama ise 2.040.032,37 TL ile hizmet sektöründe gerçekleşmiştir. Harcamalara ilçe bazlı bakıldığında; en fazla harcamanın 139.602.852,16 TL ile Eyyübiye ilçesine yapıldığı, buna karşılık en az harcamanın ise 90.800,80 TL ile Ceylanpınar ilçesine yapıldığı göze çarpmaktadır.

Çalışma sahası ile ilgili veriler incelendiğinde gerek proje sayılarının gerek projelerin sektörel dağılımının gerekse harcama miktarlarının ilçe bazında düzensiz bir dağılım sergilediği, ayrıca ilçelerin potansiyellerinin tam anlamıyla göz önünde bulundurulmadığı göze çarpmaktadır. Bu durum projelerin sürdürülebilirliğini sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla, projelerin sürdürülebilirliği açısından, gelecekte uygulanacak projelerin ilçelerin sahip olduğu potansiyellere göre hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. İlde projelerin sürdürülebilirliğini sınırlandıran diğer bir faktör ise projeyi hayata geçiren kişilerin gerçekleştirdiği faaliyete, geçici bir gelir kapısı mantığıyla yaklaşmasıdır. Bu bağlamda projelerde sürdürülebilirliğin sağlanması için proje yürütücülerine gerekli eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.

İl genelinde TKDK'nin gerçekleştirdiği projeler büyük çoğunlukla şehir merkezlerinde hayata geçirilmiştir. Bu durum, adından da anlaşılacağı üzere, TKDK'nin kuruluş felsefesi ile çok fazla bağdaşmamaktadır. Zira, TKDK'nin temel hedefi, kırsal alandaki sosyal, kültürel ve ekonomik refahın artırılmasıdır. Kırsal alanların aksine projelerin şehir merkezlerinde yoğunlaşması, kırsal alanlardan kente doğru göçü tetiklemede bu durum, kırsalın gerilemesine (ekonomik, sosyal, nüfus vb. konularda), kentsel alanlarda da altyapı, ulaşım, yerleşme vb. konularda sorunların artmasına etki etmektedir. Şanlıurfa'nın kırsal alanlarında istihdamı ve ekonomik refahı arttıracak proje ve yatırımların yetersizliği, Şanlıurfa'yı Türkiye'de en fazla mevsimlik göçün yaşadığı il haline getirmiştir. Oysaki Şanlıurfa gerek tarım alanları gerekse hayvancılık konusunda Türkiye'nin sayılı illeri arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla TKDK'nin, gelecekte hayata geçireceği projelerde ağırlığı daha fazla kırsal alanlara vermesi gerekmektedir.

Sonuç olarak özellikle tarım, hayvancılık, turizm ve gıda sektöründe önemli bir potansiyele sahip olan Şanlıurfa ilinde, TKDK'nin gerçekleştirdiği proje sayısı ve proje hibe miktarının az olduğu görülmektedir. TKDK'nin gelecekte il genelinde gerçekleştireceği proje sayısı ve proje hibe miktarının artırılması, projelerin sektörel potansiyeller göz önünde bulundurularak hayata geçirilmesi, projelerin kentsel alanlardan çok kırsal alanlarda uygulanması, kırsal kalkınma felsefesine uygun projelere destek verilmesi, projeleri gerçekleştirecek girişimcilerin projelerin sürdürülebilir olması gerektiği bilincinde olması, projelerin istenilen sonucu vermesinde önem arz eden parametreler olarak göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akat, M. (2000). *Pazarlama ağırlıklı turizm işletmeciliği*. Ekin Kitabevi.
- Anríquez, G., & Stamoulis, K. (2007). Rural development and poverty reduction: Is agriculture still the key?. <https://www.fao.org/3/ah885e/ah885e.pdf>
- Bakırcı, M. (2007). *Türkiye'de kırsal kalkınma*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Başıbüyük, A. (2004). Coğrafi açıdan Türkiye'de kırsal kalkınma sorunu. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12, 43-66.
- Baytar, İ. (2021). *Muş ili kırsal alan potansiyeli ve kalkınmaya etkisi* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Baytar, İ., & Doğan, M. (2022). Kırsal alan potansiyelinin kırsal kalkınmaya etkisi üzerine nitel bir araştırma: Muş ili örneği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 45, 239-265. <https://doi.org/10.32003/igge.957563>
- Benek, S. (2005). *Coğrafi planlama yönünden Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısı* [Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Benek, S. (2006). Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısı, sorunları ve çözüm önerileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), 67-91. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000062
- Benek, S. (2009). Ortaya çıkışı, gelişme seyri ve bölgeye etkileri bakımından Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 45-71. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002113
- Benek, S. (2014, Ekim 23-24). *Yerel ekonomik potansiyellerin değerlendirilmesine ilişkin bir model çalışma: Siverek ilçesi alt bölge kırsal kalkınma planı* [Sözlü bildiri]. Ulusal Harran Ekonomi Kongresi, Türkiye.
- Benek, S. (2020). *Ortaya çıkışı, gelişme seyri ve bölgeye etkileri bakımından Güneydoğu Anadolu Projesi-GAP (Türkiye'de bir kalkınma hikayesi)*. Kriter Yayınevi.
- Bilici, İ. (2010). *Türkiye'de kırsal kalkınmanın gelişimi ve IPARD süreci* [Yüksek lisans tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Çelik, Z. (2005). Planlı dönemde Türkiye'deki kırsal kalkınma politika ve uygulamaları üzerine bir değerlendirme. *Planlama*, 2, 61-71.
- Dinler, Z. (1998). *Bölgesel İktisat*. Ekin Yayınevi.
- Doğan, S., & Akşahin, S. B. (2011). *Türkiye ve AB'de kırsal kalkınma: Bir mevzuat derlemesi*. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.
- Doğanay, H. (1998). *Türkiye ekonomik coğrafyası*. Çizgi Kitabevi.
- EC. (2009). On a multi-annual indicative planning document (MIPD) 2009-2011 for Turkey. <http://aei.pitt.edu/92278/>
- GAP-BKİ. (2008). *GAP eylem planı (2008-2012)*. Ankara.
- Güven, H.S. (1974). Köykent sorunu, *Amme İdaresi Dergisi*, 7(2), 115-145.
- Harita Genel Müdürlüğü. (2022). *İl ve ilçe yüzölçümleri*.
- Hobbs, D. J. (1980). Rural development: intentions and consequences. *Rural Sociology*, 45(1), 7-25.
- Karacadağ Kalkınma Ajansı. (2017). *Şanlıurfa yatırım destek ve tanıtım strateji belgesi 2017-2023*. https://www.karacadag.gov.tr/Kurumsal/Dosya/KJ1P64YO_sanliurfa_yatirim_destek_ve_tanitim_stra_tegi_belgesi.pdf
- Karataş, H. (2010). *Avrupa Birliği katılım öncesi mali yardımları*. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Karlı, B. (1998). GAP alanındaki illerde tarıma dayalı sanayinin gelişme stratejisi ve sosyo-ekonomik etkileri [Sözlü sunum]. Türkiye 3. Tarım Ekonomisi Kongresi, Ankara, Türkiye.
- Keleş, R. (2002). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi
- Kongar, E. (1971). Toplum kalkınması ve toplum örgütlenmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 4(4), 116-141
- López, R., & Anríquez, G. (2004). Poverty and agricultural growth: Chile in the 1990s. *Journal of Agricultural and Development Economics*, 1(1), 6-24.
- Mutluer, M. (1999). Türkiye'de bölgesel dengesizlikler ve bölge planlama çalışmaları üzerine gözlemler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 10, 173-194.
- Okudum, R., & Alaeddinoğlu, F. (2015). Van ilinde gerçekleştirilen kırsal kalkınma projeleri ve mekânsal dağılımları üzerine bir değerlendirme [Sözlü sunum]. Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi, Ankara, Türkiye.
- Ormanoğlu, B., & Çalış, H. (2008). Avrupa Birliği bütçesinin finansmanı: Öz kaynaklar sistemi. *Bütçe Dünyası*, 3(30), 28-33.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). *Şanlıurfa ili sanayi durum raporu 2019*. <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/81-il-sanayi-durum-raporlari/mu2603011668>
- Sen, A. (Eds.). (1998). *The concept of development*. Elsevier
- Şahin, G., & Taşlıgil, N. (2013). Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'nin dünü bugünü yarını, *Akademik Bakış Dergisi*, 36, 1-26.
- Şanlıurfa Sanayi ve Ticaret Odası. (2020). *Şanlıurfa sanayi istatistikleri*.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). LEADER yaklaşımı hakkında genel bilgi ve IPARD programında LEADER tedbiri.

http://uka.tarimorman.gov.tr/Content/Belgeler/IPARD%20PROGRAM_LEADER%20YAKLA%5%9EIMI.pdf

Turhan, M. S. (2005). *Avrupa Birliği üyeliği yolunda Türkiye kırsal kalkınma tedbirleri uygulama süreci* [Uzmanlık tezi]. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.

https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/%C4%B0DAR%C4%B0%20%C4%B0%9ELER/uzmanl%C4%B1k%20Tezleri/uzmanliktezi_turhan.pdf

TÜİK, (2022a). *Hayvancılık istatistikleri*.

TÜİK, (2022b). *Bitkisel üretim istatistikleri*.

Yılmaz, M. (2012). Türkiye’de kırsal nüfusun değişimi ve illere göre dağılımı (1980-2012), *Doğu Coğrafya Dergisi*, 33, 161-188.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100

Yazar 1: Araştırmanın tamamından sorumludur.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.